

Biuletyn Historii Sztuki
LXXXIII:2021, nr 4
ISSN 0006-3967
e-ISSN 2719-4612

OLGA M. HAJDUK
Warszawa, Instytut Sztuki PAN
<https://orcid.org/0000-0002-9665-9410>

*Kilka uwag o batoriańskiej przebudowie
Starego Zamku w Grodnie
oraz jej współczesnej rekonstrukcji*

*Some Remarks on the Bathory Remodelling
of the Old Grodno Castle and on Its
Contemporary Reconstruction*

Sprawa dziejów Starego Zamku w Grodnie w czasach króla Stefana Batorego przez wzgląd na trwające od 2017 r. prace rekonstrukcyjne, mające na celu przywrócenie obiektowi formę z drugiej połowy XVI stulecia, wymaga szerszej dyskusji. Współczesny projekt odbudowy grodzieńskiego zamku autorstwa Uładzimira Baczkowa oparty jest na założeniu, iż twórcą jego architektury był florencki artysta, aktywny w Polsce w 2. połowie XVI w. – Santi Gucci. Celem niniejszego artykułu jest zainicjowanie szerszej dyskusji nad zasadnością prowadzonych prac rekonstrukcyjnych, przedstawienie najnowszych ustaleń odnoszących się do autorstwa batoriańskiej rozbudowy (w tym nieuzasadnionej atrybucji Santiemu Gucciemu) oraz prezentacja wyników przeprowadzonych w 2019 r. badań petrograficznych relikwów renesansowej kamieniarzki Starego Zamku w Grodnie. W artykule autorka kolejno odnosi się do dotychczasowych opracowań traktujących o omawianym dziele, analizuje także zebrany w badaniach materiał źródłowy, uzupełniając go o nowe ustalenia. Głównym wątkiem opracowania jest omówienie nieuzasadnionej atrybucji architektury zamku w Grodnie Santiemu Gucciemu. Artykuł przedstawia ponadto sylwetki artystów, w których upatrywać można potencjalnych twórców rozbudowy zamku za czasów Batorego: Jacinctusa Fidelisa z Mediolanu, Antoniego de Grepy del Ronco i Jozefa Rojtena.

Słowa-klucze: Grodno, Stary Zamek w Grodnie, nowożytna architektura rezydencjonalna, Stefan Batory, Santi Gucci, Antoni de Grepy del Ronco, Jozef Rojten vel Roiten ze Lwowa, odbudowa i rekonstrukcja zabytków architektury

The question of the Old Grodno Castle from the times of King Stephen Bathory, revived due to the reconstruction works ongoing in Grodno since 2017, and meant to restore the shape it had back in the second half of the 16th century, requires a more extensive debate. The contemporary design for the reconstruction of the Grodno Castle by Uładimir Bachkov is based on the assumption that the facility's architecture was authored by a Florentine artist active in Poland in the second half of the 16th century, namely Santi Gucci. The goal of the present paper is to initiate a broader debate on the justifiability of the conducted reconstruction works, to present the latest findings with respect to the Bathory remodelling (including the unjustified attribution to Santi Gucci), as well as to show the petrographic research into the relics of the Renaissance stonework of the Old Grodno Castle conducted in 2019. The Author subsequently discusses the to-date studies on the Castle, while also analysing the collected source materials, and adding new findings. The paper's dominating motif is the unjustified attribution of the Castle's architecture to Santi Gucci. Furthermore, the profiles of the artists who can be considered its potential authors in the times of Stephen Bathory are presented: Jacinctus Fidelis of Milan, Antoni de Grepy del Ronco, and Jozef Rojten.

Keywords: Grodno, Old Grodno Castle, modern residential architecture, Stephen Bathory, Santi Gucci, Antoni de Grepy del Ronco, Jozef Rojten vel Roiten of Lvov, rebuilding and reconstruction of historic architecture

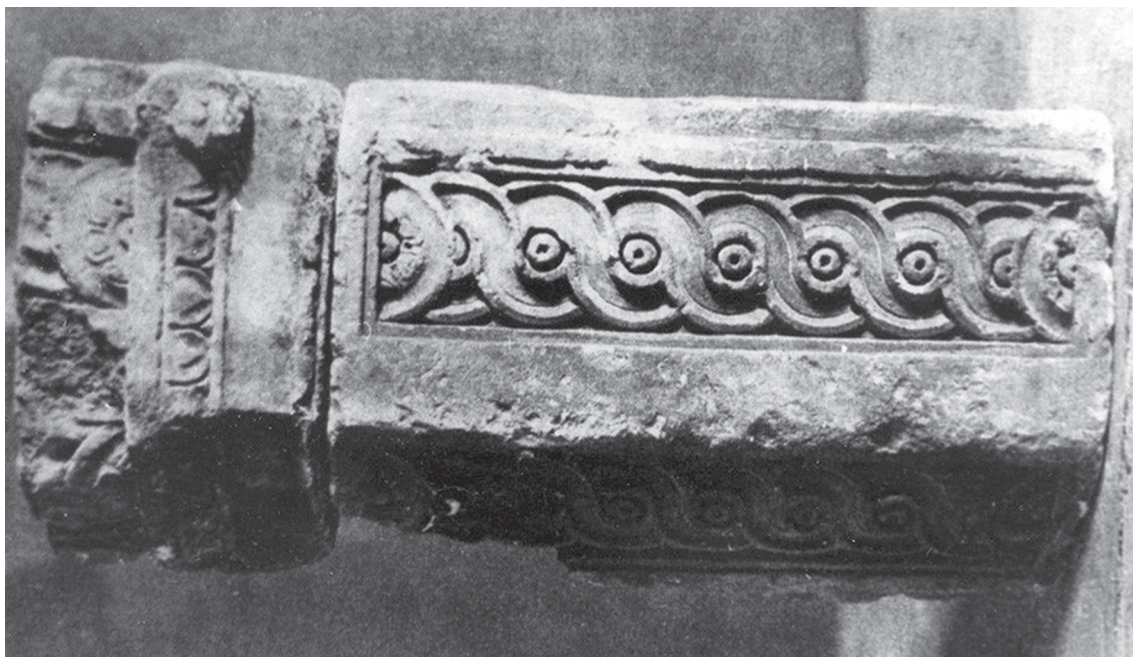
Dzieje Starego Zamku w Grodnie w czasach Stefana Batorego nie doczekały się dotąd poważnego studium monograficznego. Niedostatek ten jest szczególnie odczuwalny w obliczu trwających na zamku od 2017 r. prac „rekonstrukcyjnych”, mających na celu przywrócenie obiektowi formy z drugiej połowy XVI stulecia. Kontrowersyjność tego przedsięwzięcia wynika przede wszystkim z faktu, że projekt autorstwa Uładzimir Baczkowa oparty jest na założeniu, iż twórcą architektury Starego Zamku był florencki artysta Santi Gucci. Brak źródeł ikonograficznych rejestrujących wygląd obiektu z czasów omawianej rozbudowy nie przeszkodził autorowi projektu rekonstrukcji w przygotowaniu i realizacji sztucznie wykreowanej koncepcji¹, a kolejne etapy prac przy odbudowie grodzieńskiego zamku prowadzone są bez uwzględnienia koniecznych przy tak istotnej inwestycji opinii środowiska naukowego historyków, historyków sztuki oraz konserwatorów zabytków². Celem niniejszego artykułu jest zainicjowanie szerszej dyskusji nad zasadnością prowadzonych prac rekonstrukcyjnych, przedstawienie najnowszych ustaleń odnoszących się do autorstwa batoriańskiej rozbudowy (w tym nieuzasadnionej atrybucji Santiemu Gucciemu) oraz prezentacja wyników badań petrograficznych relikwów renesansowej kamieniarki Starego Zamku w Grodnie przeprowadzonych w 2019 r.

Atrybucję projektu i wykonawstwa grodzieńskiego zamku Santiemu Gucciemu na podstawie cech stylowych zaproponował przed laty Andrzej Fischinger. Została ona przyjęta późniejszych badaczy, a w konsekwencji przez ostatnie pięćdziesiąt lat teza ta ugruntowała się w historiografii zarówno polskiej, jak i białoruskiej³. Kwestia domniemanego udziału artysty w pracach przy rezydencji królewskiej w Grodnie była przedmiotem moich

¹ Nie zachowały się przekazy ikonograficzne rejestrujące pierwotny wygląd zamku. Najwcześniejszym znanym źródłem jest rycina Tomasza Makowskiego z 1600 r. przedstawiająca widok Grodna od strony południowej, która autorem projektu odbudowy zamku posłużyła za wzór.

² Sprawę kontrowersji wokół odbudowy grodzieńskiego zamku podnieśli na początkowym etapie prac Mikołaj Wołkau oraz Łukasz Malczewski; zob. Мікола Волкаў, „Архітэктурна Старога замка ў Гродна ў XVI–XVIII стст.: выгляд і прызначэнне збудаванняў, размешчаных уздоўж нёманскай сцяны”, *Беларускі гістарычны часопіс* 11 (2015), s. 5–22; Łukasz MALCZEWSKI, „Stary Zamek w Grodnie – odbudowa poprzez wyburzenie”, *Spotkania z Zabytkami* 41, nr 7-8 (2017), s. 24–28. Wołkau jest ponadto autorem ostatniego i jak dotąd najpełniejszego opracowania dziejów grodzieńskiego zamku; zob. Николай Волков, *Внешний вид и внутреннее устройство дворца и флигеля Старого замка в Гродно в середине XVII – первой половине XVIII в. (критика эскизного проекта реконструкции памятника на основе письменных и графических источников)*, maszynopis, 2018, s. 1–49, <https://independent.academia.edu/MikolaVolkau> [dostęp 15 XII 2021]. Szczególnie warte odnotowania są działania podjęte przez grupę badaczy wchodzących w skład komisji powstałej z inicjatywy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (dr Dorota Piramidowicz, dr Zygmunt Łuniewicz, dr Wojciech Wólkowski, Michał Michalski oraz Łukasz Malczewski), która w lutym 2020 r. wizytowała zamek grodzieński przedstawiając jego włodarzom swoje opinie i zastrzeżenia w odniesieniu do prowadzonych prac restauratorskich. Informację tę zawdzięczam Łukaszowi Malczewskiemu.

³ Andrzej FISCHINGER, *Santi Gucci, architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku* (Kraków: Ministerstwo Kultury i Sztuki – Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, 1969), s. 34–36 (tamże wcześniejsza literatura). Atrybucja Fischingera przyjęta została m.in. przez badaczy białoruskich związanych z projektem i wykonawstwem prowadzonej w ostatnich latach odbudowy; zob. Уладзімір Бачкоў, Расціслаў БАРАВЫ, Алег ТРУСАЎ, „Гродзенскі Стары замак”, *Мастацтва Беларусі* 6 (1989), s. 48.

1. Grodno, Stary Zamek, relikty wykusza, XVI w. Repr. wg Andrzej Fischinger, Santi Gucci, architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku, *Kraków 1969, il. 42*

studiów przeprowadzonych w 2018 r. i uwieńczonych prezentacją ich wyników w lutym 2019 r.⁴ Już wówczas wyraziłam przekonanie, iż teza Fischingera nie znajduje uzasadnienia, a także nie wytrzymuje konfrontacji z zachowanym materiałem źródłowym.

Atrybucja Andrzeja Fischingera opierała się na cechach stylowych, chociaż do naszych czasów nie dochowały się źródła ikonograficzne, które informowałyby o wyglądzie grodzieńskiego zamku w ostatnich dekadach XVI stulecia. Ponadto, co zostało odnotowane przez tegoż badacza, w kolejnych stuleciach obiekt ten przeszedł kilka zniszczeń i przebudów, skutkiem których zachował się jedynie „zasadniczy zarys rzutu poziomego i część pomieszczeń ze sklepieniami na parterze”⁵. Na sporządzonej przez Fischingera rekonstrukcji rozplanowania pałacu z końca XVI w., przedstawiającej piętrową budowlę na rzucie wydłużonego prostokąta, uwagę zwraca brak regularności w rozplanowaniu pomieszczeń, charakterystyczny wszak dla innych dzieł architektonicznych Santiago Gucciego, takich jak zespół rezydencjonalny Myszkowskich na Mirowie w Książu Wielkim czy królewska rezydencja w Łobzowie⁶. Nie przekonuje również porównanie fragmentów rzeźby architektonicznej ujawnionych w trakcie prac archeologicznych na zamku w latach 1936–1937 (il. 1), które zdaniem Fischingera wykazują liczne analogie z innymi realizacjami Gucciego. Przyjrzymy się im jeszcze w dalszej części artykułu.

Uporządkowania wymaga chronologia dziejów batoriańskiej przebudowy grodzieńskiego zamku. Stefan Batory szczególnie często przebywał w Grodnie, stroniąc od War-

⁴ 11 II 2019 r. w Grodnie wygłosiłam referat *Domniemany udział Santiogo Gucciego Fiorentina w przebudowie zamku króla Stefana Batorego w Grodnie*. Prezentacja wyników moich badań połączona była z dyskusją nad zasadnością prowadzonych wówczas prac rekonstrukcyjnych. Kwestię domniemanego udziału Gucciego w rozbudowie grodzieńskiego zamku omówiłam także w swej rozprawie doktorskiej; zob. Olga M. HAJDUK, *Santi Gucci Fiorentino: artysta-przedsiębiorca w Polsce XVI wieku*, Warszawa 2020, maszynopis, s. 186–194.

⁵ FISCHINGER, *Santi Gucci*, s. 34. Swoje ustalenia badacz oparł również na wynikach badań z 1937 r. oraz treści inwentarza z roku 1653.

⁶ Szerzej na temat tych realizacji por. HAJDUK, *Santi Gucci Fiorentino*, s. 173–186, 217–222 (Aneks II).

szawy przez wzgląd na nieprzychylnie mu sejmy, jak również z uwagi na nieskrywaną niechęć do swej małżonki Anny Jagiellonki⁷. Darzył Grodno szczególną troską, która znalazła wyraz w jego fundacjach artystycznych. Decyzja o rozbudowie zamku zapadła najpewniej przed 1583 r., na co wskazuje tzw. Kronika Jana Haszkowskiego. Z jej treści wynika, iż Batory „zaczął murować” w roku 1583, w roku 1586 zaś „zamek dobudowano”⁸. W chwili śmierci króla 12 grudnia 1586 r. jego grodzieńska rezydencja najprawdopodobniej była jeszcze nieukończona, trwające przy niej prace odnotował bowiem w swym pamiętniku bawiący w Grodnie w czerwcu tegoż roku niemiecki podróżnik Samuel Kichel⁹. Zasadnicze prace trwały zatem między 1583 a 1586 r. W maju roku 1584 na polecenie króla zakupiono w Gdańsku kamień na budowę w Grodnie¹⁰. Z kolei w latach 1585 i 1586 spławiono do Grodna z Nowego Miasta Korczyna znaczne ilości marmurów pińczowskich i kamienia pochodzących z Myślenic, wysyłano wówczas także drewniane rury do wodociągu i rynny¹¹.

Wbrew opinii Mikołaja Wołkawa szacowany na cztery lata okres rozbudowy nie świadczy o nad wyraz intensywnym tempie prac¹². Za przykład może tu posłużyć stosunkowo dobrze udokumentowana rozbudowa niepołomickiego zamku z czasów Zygmunta Augusta, stanowiąca doskonałą ilustrację ówczesnych mechanizmów i praktyk architektoniczno-murarskich¹³. W Niepołomicach w czasie pierwszych miesięcy budowy (około jednego do półtora roku) trwały prace przygotowawcze, podczas których gromadzony był materiał budowlany. Dopiero po tym etapie odnotowywane są pierwsze wydatki na murarzy, do których zadań

⁷ Maria BOGUĆKA, *Anna Jagiellonka* (Wrocław: Ossolineum, 2009), passim.

⁸ „Хроніка Іаана Хашкоўскага 1569–1615”, *Беларуская даўніна* 1 (2015), s. 207. Według cytowanego źródła na rok 1586 przypadła również budowa kościoła św. Stefana, którą Mikołaj Wołkav – mając na względzie fakt, że w Grodnie nie istniała świątynia o takim wezwaniu – powiązał ostatnio z powstaniem zamkowej kaplicy (por. ВОЛКАЎ, *Внешний вид и внутреннее устройство дворца и флигеля Старого замка*, s. 2). Jarosław Wojciechowski i Andrzej Fischinger czas rozbudowy rezydencji datowali na lata między 1579 a 1586; por. Jarosław WOJCIECHOWSKI, „Stary Zamek w Grodnie II”, *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury* 6, nr 3 (1938), s. 263–264; FISCHINGER, *Santi Gucci*, s. 34.

⁹ „Es hat kön. Majestät us Poln ein haus in gemelten stättlin Grodnau, so er von neyem hat lassen bauen, wüe es dann noch nicht zum ende gebracht war [...]”; zob. *Die Reisen des Samuel Kiechel. Aus drei Handschriften*, ed. Konrad Dieterich HASSLER (Stuttgart: Literarischer Verein, 1866), s. 99.

¹⁰ Kamień ten miałby być użyty w obramieniach okiennych, odrzwiach i innych drobnych formach. Wołkav na tej podstawie określił czas ukończenia prac na zamku na rok 1586, zakładając, że montaż elementów kamieniarskich mógł nastąpić nie wcześniej niż w roku 1585; zob. ВОЛКАЎ, *Внешний вид и внутреннее устройство дворца и флигеля Старого замка*, s. 4).

¹¹ Zachowane rachunki królewskie informują o wydatkach na budowę zamku w Grodnie w 1585 r. wynoszących ponad 1500 florenów; zob. Warszawa, Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), Rachunki Królewskie (dalej: RK), sygn. 275: *Percepta peccuniarum ex privatis proventibus SMR ex capitaneatibus, ex theloneis, ex zuppis etc. Distributa* (1585), k. 68v, 70v; AGAD, ASK, RK, sygn. 276: *Manuale rationis privatorum proventuum* (1585), k. 10r, 138r; AGAD, ASK, RK, sygn. 278: *Registrum Thesauri Regni perceptarum priv. prov. SMR 1586. Registrum distributarum peccuniarum* (1585), k. 92v). Na niektóre z tych rachunków zwrócił uwagę Witold Kieszowski, a za nim Andrzej Fischinger; por. Witold KIESZOWSKI, „Grodno średniowieczna Troja”, *Arkady*, nr 7 (1937), s. 354; FISCHINGER, *Santi Gucci*, s. 36.

¹² ВОЛКАЎ, *Внешний вид и внутреннее устройство дворца и флигеля Старого замка*, s. 4. Badacz argumentuje swoją tezę odnosząc się do danych dotyczących czasu trwania budowy innych obiektów architektury rezydencjonalnej 2. połowy XVI w., jak pałac królewski w Łobzowie, rezydencja Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła w Nieświeżu, zamek w Bychowie czy rezydencja Sanguszków w Smolanach, których budowa trwała średnio (z wyjątkiem powstającego w zbliżonym czasie Łobzowa) około 10 lat. Należy jednak mieć na względzie, że jedynie przy dobrze udokumentowanych budowach z interesującego nas okresu możliwe jest precyzyjne określenie czasu trwania prac.

¹³ Dzieje królewskiej rezydencji w Niepołomicach czasów Zygmunta Augusta dogłębnie omówiła ostatnio Agnieszka Januszek-Sieradzka; zob. Agnieszka JANUSZEK, *Rezydencja królewska w Niepołomicach w czasach panowania Zygmunta Augusta 1548–1572* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2006).

należało ewentualne burzenie starych fragmentów murów i stawianie fundamentów, jak również przygotowanie kamienia na obramienia otworów wejściowych i okiennych. Prace murarskie trwały około jednego roku, po czym znaczna część komnat zamkowych była wykończona.

O ile dalsze szczegóły fabryki grodzieńskiego zamku nie są przedmiotem niniejszego artykułu, o tyle doprecyzowany powyżej czas trwania prac w Grodnie stanowi kolejną przesłankę kładącą pod uwagę wątpliwość twierdzenie, że uczestniczył w niej Gucci, okres ten ząbębia się bowiem z czasem wykonywania innych realizacji przez tego artystę. W pierwszej połowie lat 80. XVI w. Santi Gucci zaangażowany był przy bliżej nieokreślonych pracach na zamku Rydze, przy budowie warszawskiego szpitala dla weteranów wojen moskiewskich, wykonywał także nagrobek królowej Anny Jagiellonki oraz rozpoczął rozbudowę rezydencji królewskiej w podkrakowskim Łobzowie¹⁴. Ponadto w marcu 1586 r. król nosił się z zamiarem oddelegowania florentczyka do prac nad rozbudową zamku w Sandomierzu, co z uwagi na przeciągające się roboty w Łobzowie ostatecznie nie nastąpiło¹⁵. Należy w tym miejscu wyraźnie podkreślić, że żaden z kilkudziesięciu dokumentów archiwalnych związanych z udziałem Gucciego w wymienionych przedsięwzięciach nie odnotowuje jego zatrudnienia ani obecności w Grodnie. Co więcej, za panowania Stefana Batorego kontynuowano także prace na zamku niepołomickim. Zakładając zatem ewentualność równoczesnego prowadzenia przez Gucciego także prac w znacznie oddalonym od Krakowa i Warszawy Grodnie, za bardziej realne ekonomiczne i strategiczne posunięcie uchodziłoby powierzenie artyście dodatkowego zlecenia w pobliskich Niepołomicach, przy dobrze mu znanej rezydencji królewskiej, do której przecież za czasów Zygmunta Augusta wykonywał rzeźbiarskie portale i kominki¹⁶. Jednakże przy tej realizacji zatrudnienie znaleźli murator Papinian Włoch i jego pomocnik Jan Parell, czego dowodzi analiza rubryki wypłat dla członków dworu niepołomickiego z roku 1585¹⁷.

Wobec braku przesłanek mogących uwiarygodnić tezę o udziale Gucciego przy rozbudowie grodzieńskiego zamku¹⁸ wypadnie w tym miejscu podkreślić, że bardziej realnych

¹⁴ Na temat czasu powstania nagrobka Anny Jagiellonki por. Danuta QUIRINI-POPLAWSKA, Rafał QUIRINI-POPLAWSKI, „Nowy dokument dotyczący powstania pomnika nagrobnego królowej Anny Jagiellonki”, w: *Tendit in ardua virtus. Studia ofiarowane profesorowi Kazimierzowi Kuczmanowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Joanna ZIĘTKIEWICZ-KOTZ (Kraków: Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki, 2017), s. 133–143. W sprawie udziału Gucciego w budowie warszawskiego szpitala dla weteranów wojen moskiewskich zob. Marek WREDE, „Dystrybucja pieniędzy z procentów folwarków warszawskich i inne wydatki na Zamek Królewski w latach 1576–1586”, *Kronika Zamkowa* 22, nr 2 (1990–1991), s. 13. Na temat tych realizacji zob. też: HAJDUK, *Santi Gucci Fiorentino*, s. 169–172.

¹⁵ Adam MIŁOBĘDZKI, „Zamek w Sandomierzu”, w: *Studia sandomierskie. Materiały do dziejów miasta i regionu sandomierskiego*, red. Teresa WĄSOWICZ, Jan PAZDUR (Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1967), s. 261.

¹⁶ Witold KIESZKOWSKI, „Uwagi na marginesie pracy dr Krystyny Sinko: Santi Gucci Fiorentino i jego szkoła”, *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury* 3, nr 2 (1934–1935), s. 136–140; FISCHINGER, *Santi Gucci*, s. 36–37.

¹⁷ Por. Warszawa, Zbiory Specjalne IS PAN, Teki Kieszowskiego, nr inw. 1255-III, bez paginacji (dalej: Teki Kieszowskiego).

¹⁸ Dla porządku pragnę również w tym miejscu odnieść się do figurującej w opracowaniach głównie badaczy białoruskich niesłusznej atrybucji Gucciemu projektu grodzieńskiej fary, która z przyczyn odnotowanych powyżej, jak również po porównaniu archiwalnych fotografii rejestrujących charakterystyczne elementy dekoracji rzeźbiarskiej obiektu z plastyką Gucciowską nie znajduje uzasadnienia. Maria Kałamajska-Saeed, która w 2012 r. uznała, iż „w latach 1584–1587 królewski architekt Santi Gucci z fundacji Stefana Batorego wznosił [w Grodnie] gotycko-manierystyczną murosowaną świątynię”, w opracowaniu z 2018 r. wykluczyła jednak udział Gucciego; zob. *Kościół i klasztor Grodna*, oprac. Maria KAŁAMAJSKA-SAEED, Dorota PIRAMIDOWICZ (Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2012), s. 8 (Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, 4.1); *Kościół Grodna*, oprac. Maria KAŁAMAJSKA-SAEED (Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2018), s. 29, 32–33 (Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, 4.4).

pretendentów do miana projektanta i wykonawcy przedmiotowej rozbudowy jest co najmniej kilku. Z końcem lat 70. XVI w. w źródłach skarbowych uchwytny jest rosnący odsetek zatrudnianych na dworze królewskim architektów i fortyfikatorów¹⁹. Moją szczególną uwagę zwróciła osoba niejakiego Jacinctusa Fidelisa rodem z Mediolanu, przyjętego na dwór królewski 24 kwietnia 1582 r. w charakterze budowniczego „do budowy zamków”. Ostatni raz Jacintus Fidelis notowany jest w rachunkach królewskich w 1583 r., co wszakże nie wyklucza, że mógł on przygotować w oparciu o precyzyjne pomiary terenu projekt i model rozbudowy grodzieńskiego zamku²⁰. W dotychczasowych badaniach przewijały się także, obok nietrafionej atrybucji niejakiemu Scoto z Parmy²¹, nazwiska dwóch powiązanych źródłowo z Grodnem budowniczych Antoniego de Grepy del Ronco i Jozefa Rojtana²².

Antoni de Grepy del Ronco, okreśłany w źródłach jako „aedificator arcis Grodnensis”, jest niewątpliwie tą samą osobą, która pod nazwiskiem nieco inaczej brzmiącym występuje w rachunkach podskarbińskich pod 1580 r.²³ Aliaksiej Szałanda przeprowadził kwerendę w grodzieńskich archiwach i zebrał dane źródłowe o osobie tego enigmatycznego budowniczego. Na tej podstawie ustalił, że nazwisko budowniczego figuruje w dokumentach źródłowych w kilku różnorodnych formach zapisu: Antoni De Grypa (wł. Greppi), de Greto, Grepy de Ronco, de Greto, de Grupa, Dekrep, Dekrip, Dekryp, Degryp, Degryzyp (dalej przyjęto: Antonio de Grepy del Ronco)²⁴. Wedle przypuszczeń Szałandy del Ronco uchodzić może jedynie za kierującego i zarządzającego „spółdzielnią budowlaną” wykonawcę prac murarskich, odpowiedzialnego za dostarczenie, dystrybucję i obróbkę materiałów²⁵.

¹⁹ Działalność niektórych z nich omówił ostatnio Tadeusz Bernatowicz, w tym m.in. aktywnego w omawianym okresie nadwornego inżyniera i architekta Rudolfini da Camerino; zob. TADEUSZ BERNATOWICZ, „Transformacje terytorium. Włoscy architekci fortyfikatorzy w służbie króla Stefana Batorego: Giacinto Barozzi da Vignola, Domenico Ridolfini, Simone Genga i inni”, w: *Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie. Prace dedykowane pamięci Profesora Mariusza Karpowicza*, red. Renata SULEWSKA, Mariusz SMOLIŃSKI (Warszawa: Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2015), s. 264–266.

²⁰ Por. AGAD, ASK, RK, sygn. 253: *Regestrum Aulae S. Regis Stephani. Obroki za Krola Jego Mczi Stephana (1575–1585)*, k. 189v; AGAD, ASK, RK, sygn. 268: *Manuale perceptarum pecuniarum ex privatis proventibus SMR... a capitaneis, ex zuppis, ex theloneis, percepta extraordinaria. Distributa (1583)*, k. 153r; AGAD, ASK, RK, sygn. 269: *Manuale perceptarum pecuniarum ex privatis proventibus SMR 1583 a capitaneis, ex zuppis, ex depositoryo salis, de theloneis etc. Distributa*, k. 169v; AGAD, ASK, RK, sygn. 369: *Percepta. Distributa (1582–1584)*, k. 162v.

²¹ Pierwszy wiadomość o Scoto z Parmy jako budowniczym zamku grodzieńskiego podał bez wskazania źródła Franciszek M. Sobieszkański, za nim zaś powtórzyli ją kolejni badacze. Tymczasem w księgach podskarbińskich pod rokiem 1583 jest rzeczywiście wymieniany Włoch Scoto, ale w charakterze królewskiego astrologa; zob. *Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego 1576–1586*, ed. Antoni PAWIŃSKI (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1881), cz. 2, s. 123 (Źródła Dziejowe, 9). Szerzej na ten temat zob. ВОЛКАЎ, *Внешний вид и внутреннее устройство дворца и флигеля Старого замка*, s. 5.

²² WOJCIECHOWSKI, „Stary Zamek w Grodnie II”, s. 267–268; *Kościół Grodna*, s. 2.

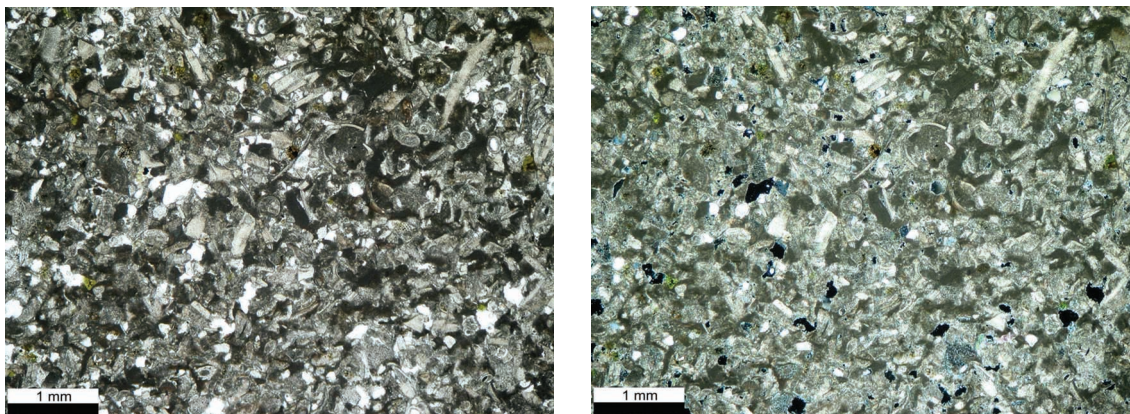
²³ Zob. *Księgi podskarbińskie*, s. 19. Del Ronco przybył do Grodna w roku 1580 celem reparacji zrujnowanych budynków zamkowych. Na okoliczność tych prac otrzymał on od Stefana Batorego przywilej na kołoski ogród klasztorny. W dokumencie tym określony jest jako „Antoni Dekrip, Wołoch, murator zamkowyj”. Por. ГЕНАДЗЬ СЕМЯНЧУК, „Гарадзенскія замкі ў 1578 годзе”, *Краязнаўчыя запіскі* 9 (2013), s. 55–62; podają za: ВОЛКАЎ, *Внешний вид и внутреннее устройство дворца и флигеля Старого замка*, s. 3.

²⁴ АЛЯКСЕЙ ШАЛАНДА, „Род Антонія дэ Кгрыпа, муляра замка Гарадзенскага, у канцы XVI–першай палове XVII ст.”, *Castrum, Urbs et Bellum* 36 (2002), s. 402. Dookreślenie „del Ronco” zdaniem badacza odnosi się do miejscowości Ranco w Lombardii i na tej podstawie opiera tezę, że budowniczy ów był ziomkiem Gian Marii Bernardoniego. Trafność tezy Szałandy, opierając się na wcześniejszych ustaleniach polskich historyków sztuki zajmujących się zagadnieniem *artisti dei laghi*, podważyła ostatnio Kałamajska-Saeed, wskazując, iż przydomek „del Ronco” oznacza przynależność do gałęzi rodziny wywodzącej się z Ronco sopra Ancona w szwajcarskim kantonie Ticino, a prawidłowa forma nazwiska budowniczego brzmi Greppi; zob. *Kościół Grodna*, s. 32.

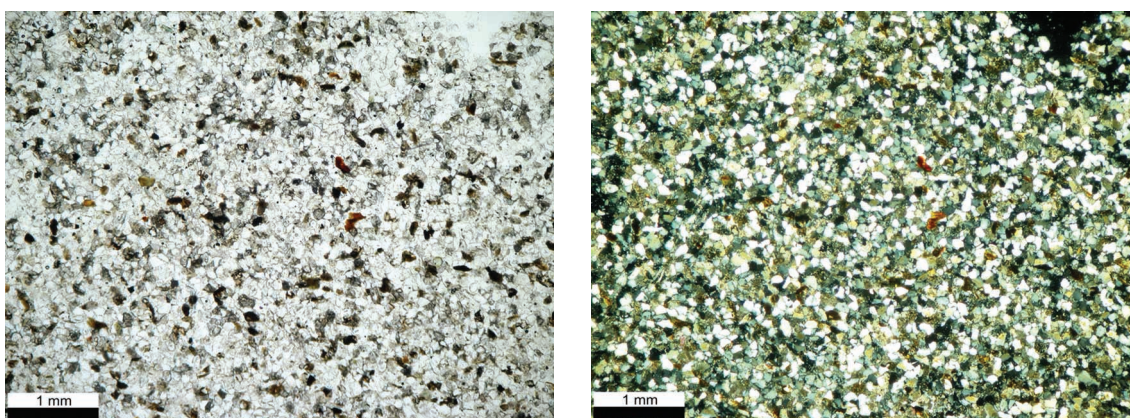
²⁵ ШАЛАНДА, „Род Антонія дэ Кгрыпа”, s. 407; Por. także ВОЛКАЎ, *Внешний вид и внутреннее устройство дворца и флигеля Старого замка*, s. 3.

2a–b. Relikty kamieniarki Starego Zamku w Grodnie, z których w lutym 2019 r. pobrano próbki do badań petrograficznych: a. relikw ornamentu (próbka nr 2); b. fragment wykusza (próbka nr 3). Fot. Olga M. Hajduk

3a–b. Obraz mikroskopowy próbki nr 3 (fragment wykusza) obserwowany przy jednym polaryzatorze (a) i dwóch, skrzyżowanych polaryzatorach (b). Oprac. Wojciech Bartz

4a–b. Obraz mikroskopowy próbki nr 2 (relikwitu ornamentu roślinnego) obserwowany przy jednym polaryzatorze (a) i dwóch skrzyżowanych polaryzatorach (b).
Oprac. Wojciech Bartz

Domniemanie badacza jest oparte na fakcie, że Włoch ten posiadał w okolicach Grodna własną cegielnię²⁶. Wysoce prawdopodobne jest, iż sam del Ronco – co umknęło uwadze badaczy – mógł być związany z aktywnymi od lat 60. XVI w. w Krakowie i Wilnie artystami o tym samym przydomku²⁷. Przypuszczalnie z Krakowa do rozbudowy zamku w Grodnie sprowadził artystę Stefan Batory. Od roku 1580 Antoni Grepys del Ronco jako „Italus aedificator arcis Grodnensis” odnotowywany jest w warszawskich aktach radzieckich²⁸. Po śmierci króla kontynuowano prace na zamku grodzieńskim także z udziałem de Grepys, o czym świadczą odnalezione przez Szałandę dokumenty wydane Włochom w 1588

²⁶ ШАЛАНДА, *Род Антонія дэ Кэрыпа*, s. 409, 421–422.

²⁷ W czerwcu 1560 r. do Wilna obok Padovana wysłano „pro labores SMR muratores Italus”: Petrusa Ronka, Jakobusa del Ronco określanych jako „Mediolanensis”; zob. Teki Kieszkowskiego, nr inw. 1255-II, Varia LI, [bez paginacji].

²⁸ Tamże między rokiem 1580 a 1587 miał spór z Aleksandrem Guccim; zob. Teki Kieszkowskiego, nr inw. 1255-II, Varia LI, [bez paginacji], z powołaniem na Akta Radzieckie m. Warszawy 1580–1587, sygn. 9/494. Ostatnio dane zebrane przez Kieszkowskiego przywołała Ewa Korpysz; zob. Ewa KORPYSZ, „Grepys de Ronco Antonio”, w: *Słownik architektów i budowniczych środowiska warszawskiego XV–XVIII wieku*, red. Paweł MIGASIEWICZ, Hanna OSIECKA-SAMSONOWICZ, Jakub SITO (Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016), s. 186. Badaczka wskazała ponadto, że może on być tożsamy z artystą aktywnym w Krakowie i Warszawie – Pietrem Antoniem Grepis de Ronco, bratem Niccolò Grepis de Ronco; zob. EAD., „Grepis de Ronco Niccolò”, w: *ibid.*, s. 214–218.

5. Makieta Starego Zamku w Grodnie zrekonstruowanego według projektu Uładzimira Baczkowa. Fot. Łukasz Malczewski

i 1593 r.²⁹ Równocześnie w latach 90. Antonio del Ronco notowany jest w aktach krakowskiego cechu muratorów i kamieniarzy³⁰. Trudno uznać zatem, że ów Antonio Grepy del Ronco był anonimowym murarzem wykonującym jedynie roboty budowlane oraz dostarczającym budulca. Del Ronco jawi się tutaj bardziej jako przedsiębiorczy artysta, który podobnie jak Santi Gucci w Łobzowie zręcznie zarządzał fabryką zamku³¹.

Na kontynuację prac budowlanych w Grodnie po śmierci Batorego wskazuje również zapis w księgach miejskich lwowskich wymieniający pod rokiem 1589 niejakiego Jozefa Rojtena vel Roitena ze Lwowa jako „Sacrae Regiae Maiestatis Murator et Architectus in

²⁹ ШАЛАНДА, „Род Антонія дэ Кгрыпа”, s. 421–423. Ostatnia wzmianka o aktywności del Ronco w Grodnie pochodzi z 1598 r. i odnosi się do tamtejszego młyna.

³⁰ Podług zapisów akt cechowych w roku 1592 przyjął na naukę ucznia Andrzeja Zapisza, syna Pawła, wyzwolonego wcześniej w warsztacie Jana Michałowicza z Urzędowa. W pierwszej dekadzie XVII w. w środowisku artystów cechowych skupionych wokół Samuela Świątkowicza źródła odnotowują obecność Samuela Michałowicza (którego relacje rodzinne względem Jana Michałowicza nie zostały dotąd określone), Marcina Knebla oraz Jana Derynka vel del Ronchi. Zob. Teki Kieszkowskiego, nr inw. 763/4, [bez paginacji]. Zob. też: Katarzyna MIKOCCA-RACHUBOWA, „Ronchi Antonio”, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 9, red. Małgorzata BIERNACKA (Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2013), s. 95; EAD., „Ronchi Pietro Antonio”, w: *ibid.*, s. 95.

³¹ Na temat udziału Gucciego w rozbudowie królewskiej rezydencji w Łobzowie zob. HAJDUK, *Santi Gucci Fiorentino*, s. 173–18 (tamże również Aneks II). Warty odnotowania jest przy tym fragment confirmacji przez Annę Jagiellonkę w 1588 r. nadania Stefana Batorego z 13 VIII 1586 r. dla budowniczego Antoniego Greppiego: „[...] mając łaskawy wzgląd na pilne i pracowite służby sługi i mularza naszego Antoniego Dekrypa Włocha, które nam Hospodarowi z siebie pokazuje w budowaniu zamków, pałaców naszych grodzieńskich i w dawaniu materii wapna, i cegły na pałace i na kościoł, który w mieście Grodzieńskim nakładem naszym muruje”; zob. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Гродно (Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie), sygn. 128-1-8, k. 4–5; cyt. za *Kościół Grodna*, Aneks 1, s. 42–43.

6. Tomasz Makowski, Widok Grodna od strony południowej, ok. 1600. Stary Zamek (Arx) widoczny po lewej stronie. Fot. <http://www.lithuanianmaps.com/TownViewsA-L.html>

Area Grodnensis”. W jego przypadku, podobnie jak przy del Ronco, zakłada się, że był on tylko wykonawcą³². Sprawa ta wymaga dalszego rozpoznania źródłowego wykraczającego poza ramy niniejszego opracowania, koniecznego wszakże w obliczu trwających w Grodnie prac rekonstrukcyjnych.

Mając na względzie fakt dostarczania kamienia na potrzeby grodzieńskiej budowy aż z trzech różnych źródeł oraz wnioski, jakie Andrzej Fischinger wysnuł na podstawie analizy odkrytych w trakcie prac archeologicznych relikwów XVI-wiecznej kamieniarki (il. 1), podjęłam inicjatywę przeprowadzenia badań petrograficznych elementów znalezionych w trakcie badań archeologicznych prowadzonych w ostatnich latach pod kierunkiem Natalii Kiziukiewicz (il. 2a–b)³³. W 2019 r. Wojciech Bartz przeprowadził analizę petrograficzną dla trzech próbek: próbka nr 1 pochodziła z kolumny wydobytej z obszaru fary Witoldowej,

³² Osobę Rojtęna (Raistina) w kontekście jego udziału w budowie zamku grodzieńskiego odnotowali przed laty Łoziński, Jodkowski i Fischinger; zob. Władysław ŁOZIŃSKI, *Sztuka lwowska w XVI i XVII wieku. Architektura i rzeźba* (Lwów: H. Altenberg, 1898), s. 96; Józef JODKOWSKI, *Grodno* (Wilno: Nakładem Księgarni Józefa Zawadzkiego, 1923), s. 82; FISCHINGER, *Santi Gucci*, s. 36. Tenże Raistin miał sprowadzić do Grodna jako swego pomocnika Alberta Kielara, rzeźbiarza, spod którego dłuta wychodziły popularne wówczas ormiańskie płyty nagrobne; zob. ŁOZIŃSKI, *Sztuka lwowska w XVI i XVII wieku*, s. 95. Ostatnio Maria Kałamajska-Saeed podała w wątpliwość lwowskie pochodzenie muratora, wskazując na miejscowość Roiten koło Linzu w Austrii; zob. *Kościół Grodna*, s. 32.

³³ Badania archeologiczne pod kierunkiem Józefa Jodkowskiego prowadzono na zamku w latach 1936–1937. Jednym z najbardziej charakterystycznych elementów ujawnionych w ich toku był identyfikowany jako fragment wykusza relikw z kolistą płaskorzeźbioną tarczką oraz charakterystycznym ornamentem cekinowym. Ten typ cekinowej plecionki (tzw. *chien courant*) znany jest z dekoracji kaplicy Zygmuntońskiej na Wawelu, aplikowano go często w 1. połowie XVII w., głównie w dekoracjach sztukatorskich m.in. na Lubelszczyźnie. Nie jest to forma powszechnie stosowana w warsztacie Gucciego, występuje jedynie w portalu kamienicy Myszkowskich w Olkuszu (zob. HAJDUK, *Santi Gucci Fiorentino*, s. 232) oraz w dekoracji kaplicy Myszkowskich przy krakowskim kościele dominikanów (wykańczanej po śmierci artysty), w której czytelne są odwołania do analogicznych motywów z kaplicy Zygmuntońskiej. Ten typ ornamentu, najbardziej zbliżony modelem do cekinowej plecionki z Grodna, można odnaleźć w obramieniach okien prezbiterium kolegiaty w Zamościu. W czasie działań wojennych utrwalony na fotografii inwentaryzacyjnej relikw wraz z pozostałymi fragmentami dekoracji kamieniarskiej zaginął. W toku prowadzonych w ostatnich latach na zamku w Grodnie prac archeologicznych ponownie ujawniono części omawianego wyżej relikwu. Badania prowadzono także na obszarze niezachowanego kościoła farnego (tzw. fary Witoldowej).

7. Portal bramny Starego Zamku w Grodnie. Stan z 2020 r. Fot. Łukasz Malczewski

8. Widok Starego Zamku w Grodnie od strony południowej przed rozpoczęciem prac rekonstrukcyjnych. Fot. Łukasz Malczewski

9. Widok Starego Zamku w Grodnie od strony południowej w trakcie prac rekonstrukcyjnych. Stan z 2020 r. Fot. Łukasz Malczewski

próbka nr 2 i 3 pochodziły ze Starego Zamku – pierwsza z fragmentu ornamentu roślinnego, druga z relikwów wykuszu³⁴. Badania wykazały, że wszystkie trzy próbki reprezentują skały osadowe. Próbki nr 1 i 3 to skały węglanowe, wykazujące cechy petrograficzne właściwe dla wapieni typu pińczowskiego (il. 3a–b). Próbka nr 2 została rozpoznana jako skała osadowa klastyczna, tj. drobnookruchowy piaskowiec (il. 4a–b). Choć bardzo podobne cechy petrograficzne wykazuje piaskowiec Burgsvik (tzw. piaskowiec gotlandzki), to z uwagi na różnice widoczne w porównaniu z próbką wzorcową tegoż piaskowca³⁵ Wojciech Bartz zaproponował alternatywne źródło badanego materiału skalnego, a mianowicie znany z zastosowania w architekturze i rzeźbie piaskowiec występujący w okolicach Trembowli³⁶. Tzw. piaskowce trembowelskie na terenie Ukrainy skały odsłaniają się w tzw. rowie lwowskim czy monoklinie wołyńskiej. Wojciech Bartz zwrócił uwagę na bardzo istotny dla naszych rozważań fakt, że skały zbliżone do próbki nr 2 pod względem petrograficznym znane są z detali architektonicznych występujących na terenie Ukrainy, m.in. z Tuligłów, gdzie zestawiane są z wapieniami litotamniowymi, których typowym

³⁴ Panu dr. Wojciechowi Bartzowi z Instytutu Nauk Geologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego składam w tym miejscu podziękowania za wzięcie udziału w moim projekcie, wykonaną przezeń analizę próbek oraz liczne cenne wskazówki merytoryczne, a także za udostępnienie opisów efektów badań.

³⁵ Według Wojciecha Barta: „Zbieżna z próbką jest zarówno morfologia ziaren szkieletu, ich skład petrograficzny, jak i podobnie wykształcone spoiwo. [...] badana próbka nr 2 charakteryzuje się nieco niższą zawartością minerałów blaszkowych (mik), również nieco mniej jest spoiwa węglanowego [...] cechy te mogą wynikać z zmienności samego złoża”.

³⁶ Według Wojciecha Barta: „Od wieków wydobywano w tym regionie dwie odmiany kolorystyczne drobnookruchowego piaskowca – czerwona oraz szarozielona. Reprezentują one sukcesję dewońskich skał tzw. Old Red, w skład których wchodzi głównie osady klastyczne. [...] Odsłaniają się m.in. w dolinach Dniestru, Seretu, a z okolic Trembowli znane są z istniejących tam kamieniołomów. W rejonie tym typowy czerwony piaskowiec Old Red przykrywa piaskowiec o zielonkavo-szarym zabarwieniu, zbliżony jednocześnie pod względem petrograficznym do badanej próbki”.

przedstawicielem jest występujący na terenie Polski wapień pińczowski. Wobec powyższych ustaleń rodzi się pytanie, czy udział Rojtena w pracach przy grodzieńskim zamku miał związek z dostarczeniem przez niego z okolic Lwowa materiału kamieniarskiego.

Przy tak licznych i źródłowo potwierdzonych przesłankach udziału w rozbudowie grodzieńskiej rezydencji dwóch innych artystów (rzemieślników), mając na względzie także możliwość sporządzenia samego projektu przez zatrudnionego wówczas do budowy zamków mediolańczyka Jacinctusa Fidelisa oraz biorąc pod uwagę fakt, że w tym czasie Santi Gucci zajęty był realizacją innych zleceń, należy wykluczyć jego udział w tym przedsięwzięciu.

Powracając na koniec do współczesnej rekonstrukcji (il. 5), której projekt odwołuje się do ikonografii zamku znanej z ryciny Tomasza Makowskiego datowanej na rok 1600, będącej świadectwem źródłowym najbliższym czasom batoriańskiej przebudowy (il. 6)³⁷, a także na przekonaniu o udziale Santi Guccio w rozbudowie zamku za Stefana Batorego, wypadnie odnieść się pokrótce do sztucznie wprowadzanych w jego realizacji elementów dekoracji rzeźbiarskiej i małej architektury. Niepokój budzi przede wszystkim aplikowanie wyjętych z kontekstu fragmentarycznych kopii dzieł plastyki funeralnej (sic!) pewnie lub hipotetycznie łączonych w badaniach z Santim Guccim. W konsekwencji „rekonstruowany” portal bramny grodzieńskiego zamku (il. 7) powiela elementy dekoracyjne z nagrobka Stefana Batorego w katedrze na Wawelu (kartusz herbowy), a także z portalu głównego kamienicy tzw. Dziekańskiej przy ul. Kanoniczej 21 w Krakowie (kartusze w przyłuczach arkad). Sztucznie wykreowana, rozbudowana dwukondygnacyjna struktura portalu bramnego nie znajduje analogii wśród datowanych na 2. połowę XVI w. zachowanych portali tego typu. Pozostałe elementy dekoracyjne uwzględnione na makiecie projektowej, podobnie jak portal bramny, stanowią sztuczną, karykaturalną wręcz kompilację Gucciowskiej ornamentyki. Inspiracja realizacjami florentczyka znalazła odniesienie również we wnętrzach zamkowych, by wymienić chociażby strukturę typu lavabo, w której misa stanowi replikę fragmentu chrzcielnicy z kościoła w Janowcu. Obok powyższych inspiracji twórczością Santi Guccio obecnych w realizowanym projekcie Uładzimira Baczkowa kontrowersję budzą także istotne zmiany w ogólnej strukturze założenia poczynione względem stanu znanego z ryciny Makowskiego. Trudno jest wskazać, na jakiej podstawie podjęto decyzję o nadbudowie wieży bramnej o dodatkową, nieistniejącą wcześniej kondygnację, a także nadbudowaniu ganku między pałacem i bramą (il. 8–9). Nowo wykreowaną kondygnację wieży bramnej z nieuzasadnionych zupełnie przyczyn pokryto dekoracją sgraffitową, która powiela motywy występujące na elewacji zamku w Krasiczynie – obiekcie dotychczas nie łączonym z działalnością Guccio. Kolejny kontrowersyjny, a zarazem dominujący element współczesnej rekonstrukcji grodzieńskiej rezydencji, stanowi kopulasty hełm wieży bramnej, którego formę oparto na wizerunku z rysunku Makowskiego, ten zaś – jak słusznie zauważył Zygmunt Łuniewicz – nie pozwala na podjęcie pewnych działań rekonstrukcyjnych³⁸. Wobec tak wielu prze-

³⁷ Widok zamku w Grodnie od strony południowej stanowi zaledwie fragment panoramy miasta przedstawionej na rycinie Tomasza Makowskiego, na której inne obiekty ówczesnej zabudowy przedstawione zostały w podobnej manierze. Nie ma podstaw, aby drobne równomierne nakreślenia widoczne na zwieńczeniu muru od strony dziedzińca interpretować jako grzebienie attyki, za której istnieniem nie przemawiają żadne inne przesłanki.

³⁸ Zagadnienie hełmów w architekturze Rzeczypospolitej XVI w. nie doczekało się dotąd opracowania. Problem ten, w odniesieniu do hełmu zamku w Grodnie poruszył ostatnio Zygmunt Łuniewicz w referacie *Problem rekonstrukcji hełmu wieży zamkowej w Grodnie*, wygłoszonego w Grodnie w grudniu 2019 r. Pragnę w tym miejscu podziękować Łukaszowi Malczewskiemu za możliwość zapoznania się z treścią tego interesującego wystąpienia. Warte przywołania

słanek o braku zasadności prowadzonych w Grodnie prac rekonstrukcyjnych pozostaje jedynie wyrazić nadzieję, że na dalszym etapie tych prac przeprowadzone zostaną gruntowne badania architektoniczne oraz dalsze studia nad dziejami tego jakże ważnego obiektu, którym towarzyszyć będzie ożywiona dyskusja naukowa.

w tym miejscu są także pozostałe prace tego autora, w których nie brakuje odniesień do współczesnych realizacji konserwatorskich. Por. Zygmunt ŁUNIEWICZ, „Problem zachowania autentycznych form nowożytnych hełmów wieżowych wobec praktyk konserwatorskich”, w: *Dziedzictwo architektoniczne Rekonstrukcje i badania obiektów zabytkowych*, red. Ewa ŁUŻYŃIECKA (Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, 2017), s. 188–196; Id., „Nowożytne helmy wieżowe na Śląsku – próba reinterpretacji pochodzenia”, *Quart* 11, nr 3 (2016), s. 3–24.

Bibliografia:

Bachkou, Uladzimir, Rastsislau Baravy, i Aleg Trusau. "Grodzenski Stary zamak." *Mastatstva Belarusi* 6 (1989): 47–48.

Fischinger, Andrzej. *Santi Gucci, architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku*. Kraków: Ministerstwo Kultury i Sztuki – Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, 1969.

Hajduk, Olga M. "Santi Gucci Fiorentino: artysta-przedsiębiorca w Polsce XVI wieku." Rozprawa doktorska, Instytut Sztuki PAN, 2020.

Korpysz, Ewa. "Grep de Ronco Antonio." W *Słownik architektów i budowniczych środowiska warszawskiego XV–XVIII wieku*, redakcja Paweł Migasiewicz, Hanna Osiecka-Samsonowicz, Jakub Sito, 186. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016.

Kościół i klasztor Grodna, opracowanie Maria Kałamajska-Saeed, Dorota Piramidowicz. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2012.

Kościół Grodna, opracowanie Maria Kałamajska-Saeed. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2018.

Malczewski, Łukasz. "Stary Zamek w Grodnie – odbudowa poprzez wyburzenie." *Spotkania z Zabytkami* 41, nr 7-8 (2017): 24–28.

Shalanda, Aliaksei. "Rod Antonija de Kgrypa, muliara zamka Garadzenskaga, u kantsy XVI – pershai palove XVII st." *Castrum, Urbs et Bellum* 36 (2002): 402–412.

Volkau, Mikola. "Arkhitektura Staraga zamka u Grodna u XVI–XVIII st.st.: vyglad i pryznachenne zbudavannia, razmeshchanykh uzdouzh niomanskai stsiany." *Belaruski gistarychny chasopis* 11 (2015): 5–22.

Volkov, Nikolai. "Vneshni vid i vnutrennee ustroistvo dvortsia i fligelia Starogo zamka v Grodno v seredine XVII – piervoioi polovine XVIII v. (kritika eskiznogo proekta rekonstruktsii pamiatnika na osnove pismennykh i graficheskikh istochnikov)." Dostęp grudzień 2021. <https://independent.academia.edu/MikolaVolkau>

Wojciechowski, Jarosław. "Stary Zamek w Grodnie I." *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury* 6, nr 2 (1938): 119–142.

Wojciechowski, Jarosław. "Stary Zamek w Grodnie II." *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury* 6, nr 3 (1938): 263–264.

Wrede, Marek. "Dystrybucja pieniędzy z prowentów folwarków warszawskich i inne wydatki na Zamek Królewski w latach 1576–1586." *Kronika Zamkowa* 22, nr 2 (1990-1991): 13–15.